

**ХУДОЖЕСТВЕННОЕ РЕШЕНИЕ НРАВСТВЕННО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В ПОВЕСТИ Л. АБАЗОВОЙ
«ОСЕННИЕ СЛЕЗЫ»**

**Н.Б. БОЗИЕВА
Л.Х. БЕЗИРОВА**

*ФГБОУ ВО «Кабардино-Балкарский государственный университет им. Х.М. Бербекова»
360004, КБР, г. Нальчик, ул. Чернышевского, 173
E-mail: naimabozieva@mail.ru, bezirova07@mail.ru*

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы художественного решения нравственно-психологических проблем в лирической повести Л. Абазовой «Осенние слезы». Автор поднимает много актуальных проблем. Первая – алкоголизм, влияние его на личность, последствия этой болезни, ее пагубность. Из этой темы вытекают и проблемы сиротства, бедности, неустроенности, бесприютности. «Миру детей» автор противопоставляет «мир взрослых». В повести большое место уделено и вопросам выбора профессии, в частности, врачебной этики. Она также ставит острые вопросы возрождения духовности и нравственного самопознания человека в современном обществе. Повесть написана со свойственным автору глубоким знанием народной жизни и психологии простого человека. Художнику удается показать развитие внутреннего мира героев, путь их нравственного совершенствования или процесс морального опустошения. Новаторство прозы Л. Абазовой в том, что она привносит новую тему в кабардинскую литературу: телесный опыт женщины, в частности, проблемы, связанные с беременностью, родами, abortами – то, что практически не затрагивалось другими писателями. Своеобразная архитектоника сюжета, великолепное владение сокровищами самобытного кабардино-черкесского языка позволили Л. Абазовой построить свое произведение живо и динамично.

Ключевые слова: кабардинская литература; лирическая проза; Л. Абазова; повесть «Осенние слезы»; нравственные проблемы; психологизм; культурный контекст.

**AN ARTISTIC REPRESENTATION OF MORAL AND PSYCHOLOGICAL
PROBLEMS IN THE STORY BY L. ABAZOVA «AUTUMN TEARS»**

**N.B. BOZIYEVA
L.H. BEZIROVA**

*FSBEI HE «Kabardino-Balkarian State University named after H.M. Berbekov»
360004, KBR, Nalchik, Chernyshevsky st., 173
E-mail: naimabozieva@mail.ru, bezirova07@mail.ru*

Abstract. The article deals with the issues of the artistical representation of moral and psychological problems in the story by L. Abazova «Autumn tears». The author raises many topical problems of this kind. The first is alcoholism, its influence on the personality and consequences of this disease, its malignancy. Out of this subject arise the problems of orphanhood, poverty, disorder, homelessness. The author opposes «the world of children» to «the world of adults». She also poses such an acute issues as revival of spiritual values and moral self-understanding of a man in modern society. The story is written with profound knowledge of people's life and psychology of the

ordinary individual. The artist manages to show the development of inner world of characters, their way toward moral improvement or process of their moral devastation. The innovative feature of L. Abazova's prose is that she introduces a new subject in the Kabardian literature: corporal experience of the woman, in particular, the problems connected with pregnancy, childbirth, abortions – what was practically not touched by other writers. A peculiar architectonics of a plot and magnificent possession of treasures of original kabardian-circassian language have allowed L. Abazova to construct a vivid and dynamic composition.

Key words: kabardian literature; lyric prose; L. Abasova; story «Autumn Tears»; morality issues; psychologism; cultural context.

«Цыхугъэр ар пэжыныгъэш» [2, с. 18], – итхауэ щитащ урыс тхакIуэ В.М. Шукшин. «Цыхугъэ», «пэжыгъэ» категориихэр философиеми, литературэми, этикэми щызэпкърах. Абы хохъэ адыгагъэр, напэр, хабзэр, нэмисыр, фылъагъуныгъэр. Литературэм гъесэныгъэм, цыхугъэм, хабзенэмисыр ехъэлIа Iуэхугъуэхэм увыпIешхуэ шаубыд. Тхыгъэхэр щызэпкърахкIэ, абыхэм гултыйтэ лей хуашI, ауэ кыжыIэн хуейщ нобэ къыздэсым «цыхугъэ» терминим и мыхъэнэр псоми къызэдэштауэ зэрышымытыр. Iуэху еплъыкIэ зэхуэмыдэхэм я щхъэусыгъуэу къэхутакIуэхэм жаIэр мыращ: а терминим и мыхъэнэм зехъуэж, нэгъуещIу жытIэнщи, лъэхъэнэ къескIэ мы псальэм и мыхъэнэм зыгуэр щIэуэ къыхохъэ, япэм ишам ельытауэ. Урыс литературэдж щIэнныгъэлIхэу Г.А. Белая, Л.Я. Гинзбург, Д.С. Лихачев сымэ я лэжыгъэхэм къызэрыхщымкIэ, лыхъужь нэхъышхъэм и дуней лъагъукIэр къэпхутэн щхъэлIа абы и щытыкIэр, и психологиер къэбгъэлъагъуэкIэ зэфIекIкым, атIэ ар адрий лыхъужхъэм ейм зэрытехуэр е къазэрышхъэшыкIыр наIуэ къэпщIын хуейщ.

Г.А. Белая «цыхугъэ» терминир нэгъесауэ зэпкърихауэ жыпIэ хъунущ. Абы мыпхуэдэу етх: «ЦыхугъэкIэ дызэджэр – ар этикэм и лъапIэнныгъэхэр къэзыгъэшI системэш; художественнэ тхыгъэм хэтщ; дыкъэзыухъуреихь дунейр этикэм и къэлтытэнныгъэр къигъэсэбэпурэ белджылы ешI, а къэлтытэнныгъэхэр тхакIуэм и мызакъуэу, тхыгъэм хэт лыхъужхъеми ябгъэдэлъщ. Абы къышынэмьшIауэ, цыхугъэр хабзэм, зэманным пышIаш; цыхум и этикэ-психология зэхэлъыкIэм ельытащ, цыхугъэр зыхэпсэукI дунейм ар зэрихэтыр гурыIуэгъуэ тщещI» [2, с. 20].

Д.С. Лихачев къызэрильтиэмкIэ, «художественнэ тхыгъэм и «цыхугъэ дунейм» зэпымыуэ зехъуэж, литературэм игъусэу зеужь. Романтизмэм и лъэхъэнэм щыIа тхакIуэхэм (Пушкин, Лермонтов, Байрон, н.) я тхыгъэхэм Iейр къышIхъум и щхъэусыгъуэхэр къалтыхъуэ, Iейр диним е жылагъуэм и мыдэныгъэу къагъэув. Классицизмэм фылъимрэ Iеймрэ нэхъышхъуэу Iуэхур трещIыхь, абы къыхэкIкIэ тхыдагъ плъыфэ иIэ мэхъу. Реализмэм цыхугъэ Iуэхугъуэхэр псэукIэм къыхощыж, нэгъуещI аспект куэдым хыболъагъуэ» [3, с. 78]. Зи цIэ къитIа щIэнныгъэлIхэм я псальэм тепщIыхъмэ, жыпIэ хъунущ: тхакIуэм и дуней еплъыкIэр, тхыгъэм къышыгъэлъагъуэжа Iуэхугъуэхэр къэпхутэн щхъэлIа, дэтхэнэ зы лыхъужьми и гурыгъу-гуршиIхэр зэпкърыхын,

итланэ псори зэхуэсынхауэ, зэрызэшхьхэр, зэрызэтхуэхэр, зэрызэшхьэшыкIхэр, зэпышЦа зэрыхъухэр къэгъельэгъуэн хуейщ.

Литературэм сый щигъуи цыхугъэмрэ хабзэмрэ ехъэлIа упщIэхэм жэуап ярет. Ауэ повестыр зэманым къигъеув упщIэхэм зэрыпэджэжым къыхэкIкIэ, мы жанрым цыхухэр зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр нэхъыбэу къыхошыж. Мыхъэнэшхуэ зиIэ нэгъуещI зы щхъэхуэныгъи хэльщ повестым – абы псынщIэу зехъуэжыф, ди зэманым къышыхъу Iуэхугъэхэм поджэжыф, а псом хуэунэтIауэ щытищ. «Повестым и конфликтыр нэхъыбэу зыпшЦар, зыпэджэжыр иджырей зэманым, гъашЦэм и конфликтыращ» [5, с. 123], – етх Тхъэгъэзит Юрэ.

ЩэнэгъэлI Тымыжъ Хь. къызэрильтытэмкIэ, «хабзэ екIуэкIхэм, схематизмэм, бинарностым къыбгъэдэкIуэтурэ, литературэр хуэм-хуэмурэ психологияе зэпкърыхыныгъэм хокIуэ, сый и лъэныкъуэкIи зыпэлъыта, гъашЦэшIэр зыухуэ лъыхъужым и образ къагъещI. А зы образом къыпкърыкыжу лъэпкъ псом и образыр художественнэ тхыгъэхэм къышыхошыж. ЩоджэнцЫкIу I., Кыщокъуэ А., Мысачэ П. сымэ я тхыгъэхэм гъашЦэшIэр зыраухуэр, лъэхъэнэшIэм къахуихъа социальнэ Iуэхугъуэхэм и мызакъуэу, цыхугъэ Iуэхугъуэхэри къыхошыж. ТхакIуэхэм художественнэу къагъельэгъуэфащ цыху щхъэ закъуэм и этическэ еплъыкIэмрэ коллективым и цыхугъэмрэ я зэхущытыкIэр. Иджырей къэбэрдей тхакIуэхэу Елгъэр К., Мэзыхъэ Б., Бозий Л., Къущхъэунэ А., Абазэ Л. нэгъуещIхэри, цыхугъэ-этикэ Iуэхугъуэхэм жыдэру холэжыхъ» [6, с. 100]. Абыхэм я тхыгъэхэм дызэрйт зэманым щекIуэкI Iуэхугъуэхэм, къышыхъу ныкъусэныгъэхэм щытепсэлъыхъ къудейкъым, атIэ психологизм, лиризм куукIэ гъэнщIаш, иджырей цыхум и псэм щыщIэхэр, и гурыгъу гурыщIэхэр, и хъуэпсапIэхэр нэгъесауэ къыдгурыIуэн щхъэкIэ.

ХХ лЭшIыгъуэм и 80 гъэхэм щегъэжъауэ нобэм къэсиху щыIэ лъэпкъ прозэр IыхыитIу – нравственнэ-психологическэрэ лирическэу – бгуэш хъунущ. Апхуэдэ гуэшыкIэри быдагъэ гуэрым тещIыхъакъым, сый щхъэкIэ жыпIэмэ иуҗьрей ильэсхэм дунейм къытехъа тхыгъэхэр нэхъыбэу лиризмкIэ гъэнщIаш. Нравственнэ-психологияе прозэм хуэпхъ хъунущ Абазэ Л. и тхыгъэхэр. Шортэн А. жиIэгъяш: «Адыгэ литературэм иджыри къэс цыхубз хэтакъым прозэм хъуауэ елэжъа икIи Абазэ Л. ди литературэм къызэрихыхъар хэлъхъэныгъэшхуэш» [4, с. 88]. Ар ящыщI Хэку зауэшхуэм и лыгъэм зи сабиигъуэр илыпшIахэм. Сый щигъуи Абазэ Л. зыхуэпэжар зы темэш – цыхухэм я зэхуаку дэль зэхуэштыкIэрщ, зэпымыууэ насып лъыхъуэхэм, абы пэIэшIэхэм я гъашЦэ гутгъурщ.

Цыхугъэр, напэр зэзыгъэкIуэкI нэшэнэхэр щимашЦэкъым Абазэ Любэ (1942-2004) и прозэм. Апхуэдэ нэшэнэхэм захъуэж, теплъэшIэхэр ягъуэт, ауэ купшIэр – нэхъышхъэр – къэлъыхъуэнырщ тхакIуэм и къалэмыр зыхуигъэлъажъэр. ТыншыпIэ къэзымылъыхъуэм, гумызагъагъэр, гъашЦэ екIуэкIым и архъуанэхэм щимышынэр напэ къабзэмрэ цыхугъэ нэсымрэ зи гъуазэхэрщ. Ахэрщ гъашЦэм и къуэпсри, дунейм и купсри, апхуэдэхэм яхужиIэнрэ яригъэлэжынрэ берычтуу къегъуэт тхакIуэм.

Абазэ Л. и ІәдакъәшІәкІхэр нәхъыбәу зытеухуар ди нобәрәй щІаләгъуаләрш, абыхәм яку дәль зәхүщытыкІәрш. Абы и тхыгъәхәм я тематикәр зәтемыхуә щхъәкІә я мурадыр зыщ: цыыхугъәм, пәжыгъәм ухуреджә, хабзә-нәмысым ухуаущий. Абы и щапхъәш «Бжыхъә нәпсхәр» (1994) повестыр. ТхакІуәм дегъәлъагъу цыихухәр зыхәтщыкІыгу, къыдгурыйуә, тфІәтхъәмыйшкІә хъууә зәрышымытыжыр, гущІәгъуншә дызәрүхъур, «циыхугъә», «пәжыгъә» псальехәм я мыхъәнәр зәрытшыгъупшәжыр.

ШәджыхъәшІә Хь. къизәрилъытәмкІә: «Бжыхъәр гъәм и нәхъ уәлбанәрилә Ыыхъәш, ауә аракъым Абазэ Л. и бжыхъә нәпсхәр зәльытар, зрипхар, атІә тхылтым хэт лыхъужъ куәдым я гъашІәр зәрыгурыйыгъуэншәрш, дахә защІәкІә гъенщIауә къежына насыпым хәмыйпсәукІыгу щхъәусыгъуә зэмымIәужыгъуәхәмкІә нәшхъеягъуәм зәрыхуәкІуәжхәрш, я мурад инхәм, гурышІә къабзәхәм я пIәкІә гукъидәжыншагъэр бжыхъә шагъуә хъәльәу гущхъәм къизәридәгъуалъхъәрш» [1, с. 7]. Апхуәдәу шыт пәтми, Абазэ Л. и лыхъужхъәр гъашІәм, цыихухәм гущыIә яхуәхъуркъым, лыгъә яхәльш, ар сый хуәдизкІә мыхъәльәми, гъашІәм езыхәм я гъуәгу шыпхашыжыфу, «Лей мыхъу фы хъужыркъым» жыхуиIәм хуәдәу, сый хуәдә гуауми пәщIәувәфу, пәщIәтыфу, къәхъуам дерс къыхахыфра гъуәгу захуә теввәжыфу мәпсәухәр.

ЩыIәш тхакІуә и ІәдакъәшІәкІхэр зытриухуә ЙуәхугъуәкІи абыхәм къышигъәсәбәп художественнә ІәмалхәмкІи тхылъеджәхәм гунәс ящыхъуу. Апхуәдәш Абазэ Любә. Япә сатырхәм щыщIәдзауә тхакІуәм зытепсәлъыхъ Йуәхугъуәм дыхешә, зәгъәпшәнгъә, метафорә, эпитет куәд къигъәсәбәпкІәрә, сюжетым зргъәужъ, тхыгъәм и күпшІә нәхъышхъәм ухшишәу. Шортән Аскәрбий къизәрилъытәмкІә: «Николай Островскәм и тхыгъәхәм я жы къабзә къышIәуаш Абазэ Любә» [1, с. 5].

«Бжыхъә нәпсхәр» повестым къышIедзә дунейм и теплъәмкІә: «ИжырабгъумкІә къышынахуә мәз Йувышхуәмрә сәмәгурабгъумкІә къышыхъушIә псы уәр Іәлымрә я зәхуакум дакъузада къуажәр кыфIыгъәм щIәтIысыкIырт, хәплъәгъукI къудейуә. Жәш къәбләгъам идза ныбжъ фыщIәмрә уәрамхәм къидәгъуалъхъә шагъуә псыIәмрә зәхәзәрыхъыжати, къипхуәшIәртәкъым къуажәр зыгъәпшкIур шапә зәхәуарами е узыпхымыплыф шагъуәрами» [1, с. 137]. АдәкІә тхакІуәм и лыхъужхъәм яхуиIә щытыкІәр къеIуатә. Абы щыхъэт тохъуә Андрейкә и адәм и теплъэр зәрыдигъәльагъур: «Дәтхәнә зы ефәрейми хуәдәу и теплъэр фейцейт, и макыр икIат, и Іәпәхәр кIәзызырт. Езыр гуашIәншә дыдәт, дәрәжәгъуә лъәпкъ зыщIумылъагъуә нә щыхуитI утхъуар щтәIәщтабләу зәхәзәжәрт, нәху зытещхъа фәтыдҗән уәздигъәу и фәр фадә куәдым пиҳуат» [1, с. 143].

Лажы имыIәу икIи мысымәджауә Мадинә и адәр къитохуәри малIә. ХуәмыйшIаныгъәм, хуәмыйкъулайныгъәм къыхәкIыуи, пшәдджыжыкIәрә хыыдҗәбз цыкIум и классәгъухәм школыбжәр щыIуахым, а цыкIур колхоз хъәсәм хыхъәрт, абыхәм япә урокыр щыщIадзәм, абы нартыху дәчын щIидзәрт. Мадинә гугъуехым игъәшынәртәкъым, ауә зәрыбынибл игъәшхән зәрыхуейм игъәгүжьеирт, и ныбжъәгъухәм зәрыхәмыйшыр, щIәныгъәншәу къизәрынәр къитехъәлъәрт. Зыгуәруи псәунт, шхын щхъәкIи загъәлIәнтәкъым, ауә гуауми и

закъуэ къакIуэркъым жыхуиIэракъэ, етIуанэ гуауэри къакIэлъысащ. Губгъэм къикIыж пэтрэ хъыдджэбз цыкIур гум къохури и тхы къупщхъэр мэкъутэ. Мадинэ щIохуэ Долинск дэт «МафIэ цыкIу»сабий санаторием.

«Бжыххъэ нэпсхэр» повестым къышыгъэльэгъуэжар езы Абазэ Л. и гъэцIэрщ икIи а гугъехь псори пщащэм ишэчащ. Натбийрэ Мадинэрэ гъуэгу кIыхъ, гъуэгу гутъу якIуаш фIыгъэрэ захуагъэрэмрэ хущIэкъухэу. Мыльку ябгъэдэмымль щхъэкIэ, къулейт а тIур гукIэ, абы кIэльопль тхылъеджэр и пэм щыщIэдзауэ и кIэм нэс. Мадинэ и гъашIэр нэгъуэщIым хуэпсэуну, дэIэпыкъуну ухуат. Цыхуххэри куэдкIэ щыгугт а пщащэм: и IещIагъэкIи, и лъагъуныгъэкIи.

Цыхуххур цыхуххуущ, бзылъхугтъэр – анэш, щхъэгъусэш, шыпхъущ. Ауэзы цыхубзым хуэшэчныр фIэцхъугъуейщ а Мадинэ гъашIэм къытрильхъа хъэзабыр. «Гугъуехъ зымылъэгъуам тыншыгъуэр ишIэркъым», – жаIэ. А псальэр къыхуэпштэ хуунуш Мадинэ. А пщащэ губзыгъэм и гъашIэр гугъуехъкIэ гъэпсаш, фIым щыгугъэм гъашIэм и щыб къыхуегъазэ. Хуэфащэ дыдэт абы иджы тыншыгъуэ гуэр игъуэтыхами. Мадинэ хъэл гъэцIэгъуэн хэлъщ – абы фIыуэ ельагъуф, и лъагъуныгъэмкIи цыхуххэм ядогуэшэф.

Повестым и образ нэхъышхъэр лъагъуныгъэрщ. А лъагъуныгъеу тхыгъэм щыпхышар икъукIэ быдэш, къару зыщIэлъщ. А тIум я гурыщIэ къабзэрщ Натбий и узым пэуври, щIалэ сымаджэр зыгъэхъужри. ФIэцхъуныгъэм ныбжышIэхэм я кум дэлъирщ ахэр щIэбауэр, щIэпсэур. ХэлъхъэнныгъэшIэ хилъхъащ Абазэ Л. адигэ литературэм: ар зэхъэлIар цыхубзхэрщ, абыхэм я ныкъусэныгъэхэрщ, сабийхэр дунейм къытезымыгъэхъеу зыукIыжыну хэт цыхубзхэрщ. Мы Iуэхугъухэм адрес тхакIуэхэр иджыри тепсэлъхъакъым. Мадинэ дохутыр IэнатIэм зэрыIуувэрэ зэкъым абы деж цыхубзхэр къызэрыкIуар, ди сабийр дунейм къытемыхъэ щыкIэ тхуэукIыж жаIэу. Ар хэдэну хуитт: хуейм сабийр къигъэнэнут, хуэмейм сабий зи нэ къэмипшIар иукIынут. Ауэ абы сыйтим щыгъуи къыхихынур зыт – сабийр псэун хуейт, псэм къиштэми, къимыштэми.

Иджырей лирикэ прозэм социальнэ, цыхугъэ, философие Iуэхугъуэхэр кIуэ пэтми тепшэ щохъу. Нобрей махуэм абы цыхур зэрыхэтырщ иджырей зэманым и конфликт нэхъышхъэр къызыхэшыр. А Iуэхугъуэхэращ Абазэ Л. и повестым бжыхыпэр щызыубыдри. ТхакIуэм гу лъыдигъэтэну хэтщ цыхуххэм, псэущхъэхэм, щыуэпсым гущIэгъу зэрыхуэдмышIыжым, ди жылагъуэр цыхугъэншэ, псэншэ зэрищIым. Хабзэр, нэмысыр, цыхугъэр щызэфIэгъэувэжын хуейщ ди жылагъуэм. Ар псом япэу зэфIэгъэкIын хуей Iуэхугъуэхэм ящищ. МыхъумышIагъэу, Iейуэ щыIэу хъуар авторым къышежьеу ильытэр цыхум и зэхэцIыкIыр зэрылъахъшэрщ. Абы къыхэкIкIэ, гульытэ нэхъыбэ игъуэтын хуейщ гъэсэныгъэм.

«Бжыххъэ нэпсхэр» психология повестщ. Тхылъым и фIэщыгъэцIэ хуэхъуам символизм куу щIэлъщ. ЩоджэнцыхIу I. и «Софят и гъатхэ» повестыр нэхугъэм, хъуэпсапIэ дахэхэм хуэбгъадэ хъумэ, Абазэ Л. и «Бжыххъэ нэпсхэр» нэцхъеягъэм, щыIэм ухуегъэуш. Тхыгъэм куэдым урегъэгупсыс, цыхум и гъашIэм хэт Iуэхугъуэ гутъухэм, псом хуэмыдэу цыхугъэм, хабзэ-зэхэтыкIэм ехъэлIахэм.

«Бжыхъэ нэпсхэм» къыхэIукI мотивхэм ящыщ юзиншагъэр. Ар ди тхакIуэхэм я тхыгъэ куэдми хыбольагъуэ (Къущхъэунэ А. и «Гъатхэр къэсыным ильэс иIэжу» – лыхъужь нэхъышхъэ Джэмал сабий унэм щапIащ; Журт Б. и «Гъатхэ пасэ» – лыхъужь нэхъышхъэ Башир адэ-анэ къышхъэшымытыжу къэхъуащ, нэгъуэшIхэри). Абазэ Л. и прозэм а мотивыр убгъуауэ къышыгъэлъэгъуащ. Фадэм цыхур зэриукIыр, ар зэрыузыфэ шынаагъуэр къегъэлъагъуэ тхакIуэм. Фадэм пышIауэ нэгъуэшI Гуэхугъуэ гугъухэри къыхошыж повестым – аркъэм дихъэха адэм щыхъэпIэм деж къежъэу щыт и къуэр игу къэкIыжыхэркъым. Бжэм деж щыт сабийм и жагъуэ ящI, адрей сабийхэр къофышIауэ, имышIэ адыгэбзэмкIэ зыгуэрхэр къижраIэурэ ауан къацI. Андрейкэ зыри жимыIэфу щытщ, зыгуэрым хыфиIдза мыIэрысэ ныкъуэшхымрэ щIакхъуэ иса Iыхъэмрэ ешхри. «Сыту машIэ дыдэ зыхуейр мы сабийр, – егупсысащ Мадинэ, – адэ-анэм я лъагъуныгъэ, я гулъытэ, пIэ зыхэлъын къабзэ, шхын хуабэ, щыгъын къизэрыгуэкI» [1, с. 7]. Еханэ классым кIуэ хъыджэбз цыхкIум Андрейкэ къегъэдаIуэри я унэм ешэ, жэшым щигъэIэну. ЗэрымышIэкIэ Мадинэ и унагъуэм щыщ мэхъу щIалэ цыхкIур. Зэман гуэр докIри Мадинэ сымаджэшым щIохуэ. А лъэхъэнэ дыдэм хъыджэбз цыхкIум и адэ-анэм Андрейкэ сабий унэм ират.

Повестым увыпIэ щхъэхуэ щеубыд сабий сымаджэхэм я щытыкIэр, я дуней еплыкIэр, ятель гугъуеххэр къэгъэлъэгъуэжыным. Ахэр сымаджэшым мазэ бжыгъэкIэ, уеблэмэ ильэс псокIэ щыщIэль къохъу (сабий сымаджэм и дуней еплыкIэр, и зэхэшIыкIыр Абазэм ипэ адыгэ литературэм зыри тетхыхъакъым). Авторым и гугъу ешI я ныбжь емылъытауэ акылыфIэ хъуа сабийхэм, ахэр нэгъуэшIым и гуаэм щхъэкIэ зэрыгузавэхэр, гъашIэм ахэр я ныбжь нэмысауэ балигъ зэрищIар. «Сабийхэм я дунейм» авторым «балигъхэр я дунейр» пегъэув. Мадинэ здыщIэль сымаджэшым и анэ дэльху Хъэжрэт щIэупшIакIуэ къокIуэ. Ауэ хъыджэбз цыхкIум ар зэи ильэгъуакъым икIи ицыххуркъым. Мадинэ Хъэжрэт щIимыщIыхум щхъэусыгъуэ иIэш: Хъэжрэт и шыпхъум тхъэ хуиIуауэ щытащ и щхъэгъусэр псэухункIэ я унэм къимыхъэну (Мадинэ и анэр дэльхум жиIэм емыдаIуэу къулейсызым дэкIуати, арат Хъэжрэт и шыпхъум къыхуимыгъэгъуфыр) [1, с. 46]. Абы и шыпхъур трегъэгушхуэ Мадинэ фIэкIа къызыбгъэдимынэу, адрей и бын нэхъышIищыр сабий унэм иритыну. Андрейки аращ къыхуигъэлъагъуэр. Авторым губжь хэльу жеIэ: «Апхуэдэ цыхухэр дунейм тетын хуейкъым!» Тхыгъэм и къыхагъкIэ Хъэжрэт хуэдэхэм куэдрэ ушрохъэлIэ. Абыхэм хабзи, нэмыси, цыххутыя яхэлъыжкъым, ахэр мылькум фIэкIа зыми нэгъуэшIым щIэхъуэпскъым. Апхуэдэ цыхухэм я псалъафэр мыращ – «мыльку куэд зэгъэпэшыныращ псом нэхърэ нэхъышхъэр. ИужькIэ ар узыхуейм тебгъэкIуэдэн хуэдэу» [1, с. 65]. Мы сатырхэм наIуэу дагъэлъагъу иджыреj жылагъуэм и зэхэтыкIэр.

Повестым апхуэдэу увыпIэшхуэ щаубыд IещIагъэ къыхэхыным теухуа Iуэхугъуэми (псалъэм папшIэ, дохутыр IещIагъэ): Мадинэ и узыншагъэр зэфIоувэж, школыр къеухри, дохутыр IещIагъэм хуоджэ. Куэд дэмыкIыни къуажэ сымаджэшым и дохутыр нэхъышхъэ мэхъу. Сымаджэшым мазитI щылэжья нэужь, хъыджэбзым къещIэ къуажэм пIэм къыхэнауэ зы сымаджэ зэрышыIэр. Мадинэ иризэгуоп а сымаджэр псоми зэрашыгъупшэжам, дохутыри

медсестраи зэрыкІэлъымыкІуэм щхъэкІэ. Хъыджэбзым сымаджэр здэшыпсэур къещІэри щІэупщІакІуэ макІуэ. КъызэрыщІэкІымкІэ, пІэм хэль сымаджэр и ныбжъкІэ щІалэ дыдэц. Ар дохутырхэм я Іэзагъми цЫхухэми щымыгугъужу пІэм хэлъщ къыхэнэжауэ. Мадинэ и Іуэху щыхуэхъум щІалэм деж щІэупщІакІуэ къыхуэкІуэну, тхыль зэджэн къыхуихъыну къегъэгугъэ. Хуэмхуэмурэ «дохутыримрэ сымаджэмрэ» я Іуэхум нэгъуэшІ зэхуштыкІэ яку къыдохъуэ – гурышІэ къабзэ. Хъыджэбзым игу быдэу ирельхъэ Натбий игъэхъужыну, и гъашІэр абы дышІыгъуу дихъыну. Ауэ Мадинэ и гъашІэр нэгъуэшІ цЫхум зэригъэзахуэу щІедзэ. Мэзан мылькум щигъекІа, щхъэзыфІэфІ цЫхущ. Абы хъыджэбзыг едыгъури залымыгъэкІэ щхъэгъусэ ешІ.

Лъагъуныгъэ лъэлъэжам и темэр повестым гушІыхъэу къышыгъэльэгъуаш. Мадинэ и лъагъуныгъэм хэлъа драмэм и щхъэусыгъуэш фыуэ зэрылъэгъуа пситІыр зы зэрымыхъуар. А тІур Іуэхугъуэ гугъухэм, цЫху бзаджэхэм, зэман гушІэгъуншэм пэІэшІэ зыхуашІ. Мадинэ хъэл дахэ хэлъщ – ар цЫхум пэжу бгъэдэтщ, и гурышІэр къабзэш, цЫхухэм сыткИ ядоІэпыкъу, и гур зэІухаш. Мыбдежым авторым иджыри зэ къыхегъэш: цЫхум и насыпир зытеухуауэ щытыр фыгъуэу хъуар зыІэрыбгъэхъэнракъым, атІэ уэ бгъэдэлъыр, уи гум къыбгъэдэкІыу цЫхухэм щептыфым дежщ. Хъыджэбзым а хъэл дахэр тхыгъэм и кІыхъагъкІэ зыкІэrimыхыу кІэрыльщ. ТхакІуэм зэрыжиІэмкІэ, а хъэлыращ гъашІэм лъабжыи щІэгъэкъуэни хуэхъур.

И лэжьапІэм хъыджэбзыг куэдрэ шрохъэлІэ къыхехыныгъэ мытыншым: е лъэІуакІуэ къэкІуа цЫхубзым и сабийр ныбэм игъэлІыхъыжын, е дунейм къытритгъэхъэну зыхуэмей сабийр дунейм къытритгъэхъэу и гъашІэр зеиншэу, тхъэмыхыцкІэу иригъэхъын. Мадинэ и мурадым шэч лъэпкъ къытритхъэркъым – сабийр дунейм къытехъэн хуейщ. Езы Мадинэ сабий иІэну къытищІам щыгъуэ, фыуэ имылъагъу и щхъэгъусэм жриІэну хуэплашІэркъым а гуфІэгъуэ хъыбарыр. Ар гушІыІэш, икІи зы гухэль хуиІэкъым Мэзан. Уеблэмэ, хъыджэбзым мышынэу жеІэ ар зэи фыуэ зэrimылъагъуфынур, абы и лъагъуныгъэр Натбий фІэкІа зэрыхуэммыгъэзар. ГумащІагъэкІи къарукІи хузэфІэкІакъым щІалэм Мадинэ фыуэ зыкъригъэльэгъуну. Языныкъуэхэм деж фІэпсэкІуэд мэхъу Мэзан. «Хэт ишІэрэ, сабийм мы унэмрэ си щхъэгъусэмрэ нэхъ пэгъунэгъу сыхуицІынкИ хъунщ», – йогупсыс Мадинэ [1, с. 241]. Хъыджэбзым гуфІэу Мэзан сабий иІэну щыжриІэм, щІалэм сабийр гъэкІуэдын хуейуэ жеІэ: «Сэ иджыри ныбжъкІэ сышІалэш сабий сиІэн щхъэкІэ. Сэ иджыри сышхъэхуиту сыпсэуну сыхуейщ» [1, с. 240]. ДауикІ, Мадинэ сабийр къегъянэ, ауэ ар лауэ дунейм къытохъэ. ЗышІэс унэр зэуэ тутнакъэш хуэхъуауэ къыфІошІ абы. ГъашІэр зыкІи фІэмыІэфІыжу Мадинэ лэжьапІэм докІыж. Зымахуэ гуэрим Мадинэ и лэжьапІэм Натбий къокІуэ. Ар хъыджэбзым хуабжью егъэшІагъуэ, сыйт щхъэкІэ жыпІэмэ щІалэр зекІуэу ильягъужыну щыгугъыжтэкъым. Ауэ абы щыгъуэми, езы Мадинэт щІалэр Ленинград дэт сымаджэш цІэрыІуэм езыгъэшауэ щытар. Натбий и унэр зэриухуар, ауэ Мадинэ дышІымыгъуу унэшІэм зэрымыІэпхъуэжынур жреІэри щІокІыж.

Мадинэ и щхъэгъусэм бгъэдэкІыну и гум быдэу шрильхъа дакъикъэм, Андрейкэ къыкъокІыж. ИльэсипшІ лъандэрэ къильыхъуа, и гъашІэ псокІэ хыфІимыдзэну, дэІэпыкъууну, ауэ Іуэхугъуэ гугъухэм ягъекІэ фІэкІуэдыжа

щIалэ цыкIур, – езыр къокIуэ Мадинэ деж. Шалъэ къыхъкIэ къильыхъуа и урыс щIалэ сырыху цыкIур къигъуэтыжащ. Повестым и ухыкIэр и щIэдзапIэм хуэкIуэжащ. «Псалъэншэу и Iэр сиубыдри, аргуэру гъуэгу дытехъяш. ДыкIуэрт быдэу ди Iэр зэрыIыгъыу, дыкIуэрт ильэсипшI ипэкIэ дызэрыкIуам хуэдэу, ауэ ильэсипшIкIэ нэхъыжь, нэхъ Iущ дыхъуауэ, дыкIуэрт мазэгъуэ гъуэгукIэ, гъуэгуанэ зэIузэпэшкIэ» [1, с. 246]. Апхуэдэу еух «Бжыхъэ нэпсхэр» повестыр. Еух, зэрышIидзам хуэдэу, Мадинэрэ Андрейкэрэ зэIущЭжауэ, ауэ а тIум гугъуехь куэд яшэчащ а ильэсипшI къриубыдэу.

ТхакIуэр цыхупсэм и лъашIэм нэплъэсыфащ, лъыхъужъхэм я дуней еплъыкIэм зэрызиужъар, зэрызэфIувар (Мадинэ, Натбий) къигъэльэгъуэфащ, Iейм, нэпсеягъэм, щхъэзыфIефIыныгъэм къишэ мыхъумыщIагъэхэр (Хъэжрэт, Мэлан) тхылъеджэм ятуригъэIуэфащ. Абыхэм псоми тхакIуэм и Iуэху еплъыкIэр къызэIуах, тхылъеджэр куэдым ирегъэгупсыс, еzym и лъагъуэ – фIым е Iейм – къыхихыжыну хуитыныгъэ ярет.

Мадинэ дахагъэкIэ, акъылкIэ, псэ щабэкIэ къыхуэупсащ Алыхъыр, ауэ ар гъашIэм и бын гъэфIэнхэм щыщкыим. Дауэ щымытми, сый хуэдиз зэхэгъэкIыпIэ имыхуами, и щхъэр лъахъшэ ищIакъым. Мыбы ущыкIэлъыплъкIэ, гущIэгъу хуомыщIын плъекIыркыим. Ауэ ар тхъэмыщкIэкъым, сый щхъэкIэ жыпIэмэ зэхуэмыдэ бэнэныгъэм лъыгъэ хэльу бгъэдэтащ. ГъашIэм псори узэрыхуейуэ хъурэ? Дунейм тетщ уи мурад къабзэхэр и нэр мыджылу зэхэзутэфын цыху напэ «фIейхэри». Апхуэдэш Зарэ – и бын закъуэр лъыжь къарууншэм къыхуигъанэу щхъэ закъуэ насып лъыхъуэу ежъэжар, Асият – узым Пэхэнэ ищIа щалэр хыфIэзыдзар.

Иджырей лъэпкъ литературэм и ехъулIэныгъэ нэхъышхъэхэм ящыш зыщ «цыхугъэ» термином и мыхъэнэм гурыIуэгъуэ хэха иIэ зэрыхъуар. А гурыIуэгъуэ хэхам иджырей цыхур хуэныкъуещ, сый абы и щхъэусыгъуэр жыпIэмэ, цыхум фIымрэ Iеймрэ зэхигъэкIыфу щытын хуейщ. Иджырей гъашIэр, цыхур гугъу хъуаш жаIэу, фIымрэ Iеймрэ зэхагъэгъуашэ хъунукъым.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абазэ Л.Ш. Бжыхъэ нэпсхэр: повестхэмрэ рассказхэмрэ. – Налшык: Эльбрус. 1994. – 280 н.
2. Белая Г.А. Художественный мир современной прозы. – М.: Наука, 1983. – 192 с.
3. Лихачев Д.С. Внутренний мир художественного произведения // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 74-87.
4. Писатели Кабардино-Балкарии. XIX – конец 80-х гг. XX в. Библиографический словарь / Ин-т гуманитар. исслед. Правительства КБР и КБНЦ РАН; Составитель, руководитель авторского коллектива и главный редактор – д-р филол. наук Р.Х. Хашхожева. – Нальчик: Эль-Фа, 2003. – 442 с.
5. Тхагазитов Ю.М. Эволюция художественного сознания адыгов (опыт теоретической истории: эпос, литература, роман). – Нальчик: Эльбрус, 1996. – 467 с.
6. Тымыжь Хь. Гъунапкъэхэр. Иджырей адыгэ литературамрэ абы къыпэшыт къалэнхэмрэ // Іуашхъэмахуэ. – 2006. – № 6. – Н. 90-108.